

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1044 Kuzey-Doğu Türk Toplulukları Edebiyatı Tarihi

1. Ders “Sibirya’nın Yerli Halkları ve Dilleri ”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

SİBİRYA’NIN YERLİ HALKLARI VE DİLLERİ

Urallardan Büyük Okyanus’a kadar uzanan geniş bir gölgeyi kapsayan Sibirya’da çeşitli milletlerin çok uzun bir süreç içinde kaybolması, ya da birleşmesi ile bugün çeşitli dil ailelerine mensup diller oluşmuştur.

Sibirya bölgesini içine alan topraklarda bugün 40’tan fazla dil ya da lehçenin konuşulduğu kabul edilmektedir. Ancak bu dillerin çoğu yazı dili durumunda olmadığı ve aralarındaki yakınlık derecesi tam olarak tespit edilemediğinden hangilerinin dil hangilerinin aynı dilin lehçeleri sayılacağı konusunda tam bir belirleme yapmak zordur. Ancak genel olarak Sibirya’da 5 ayrı dil ailesine mensup dil ve lehçelerin konuşulduğunu söylemek mümkündür. Diğerlerinden çok daha eski halkları bünyesinde barındırdığı için geleneksel olarak “Paleoasyatik diller” olarak adlandırılan grup da Sibirya bölgesinde konuşulan dillerdir. Ancak zamanla bu gruba giren diller arasında açık bir genetik bağ bulunmadığı için bugün bu terimin altında iki ayrı dil ailesi olduğu kabul edilmektedir: *Çukça-Kamçatka*, *Eskimo-Aleut* dil aileleri yanında hiçbir aileye ait olmaması sebebiyle *izole diller* olarak adlandırılan Ket, Yukagir ve Nivh dilleri bulunmaktadır.

SİBİRYA TOPRAKLARINDAKİ DİL AİLELERİ

I.TÜRK DİL TÜRLERİ:

1. Saha (Yakut) Türkçesi.
2. Dolgan Türkçesi
3. Altay Türkçesi
4. Tuva Türkçesi
5. Tofa Türkçesi
6. Hakas Türkçesi
7. Şor Türkçesi
8. Baçat Teletütçesi
9. Çulım Türkçesi
10. Batı Sibirya Tatarcası

II.MOĞOL

1. Buryat dili

III. TUNGUZ-MANÇU

1. Evenki
2. Even
3. Negidal
4. Nanay
5. Ulç
6. Udege
7. Oroç
8. Orok

IV. FİN-UGOR

1. Hantı
2. Mansi

V. SAMOYED

1. Nenets
2. Enets
3. Nganasan
4. Selkup

VI. PALEOASYA

VI.I. ÇUKÇA-KORYAK DİL AİLESİ

1. Çukça
2. Koryak
3. Alutor
4. Kerek
5. İtelmen

VI.II. ESKİMO-ALEUT DİL AİLESİ

1. Eskimo
2. Aleut

VI. III. İZOLE DİLLER

1. Ket
2. Yukagir
3. Nivh

Bugün Güney Sibirya’da Sibir Federal Okruğu içinde bulunan Altay, Hakas ve Tuva Cumhuriyetleri titüleri (yaşadıkları cumhuriyete kendi adlarını veren) Türk gruplarının yaşadığı bölgelerdir. Ayrıca Sibir Federal okruğu içinde Buryatya Cumhuriyeti, Altay Krayı, Krasnoyarsk Krayı, İrkursk Bölgesi, Kemerovo Bölgesi, Omsk, Tomsk bölgelerinde (oblast’) çeşitli rayon ve köylerde daha az nüfuslu çeşitli Türk toplulukları varlıklarını sürdürmektedir.

2010 nüfus verilerine göre Sibirya’da varlığını sürdüren Türk halkları nüfusları ve Türk dil değişkelerinin konuşur sayıları şöyledir:

Etnonim	Nüfus (2010)	Değişke	Konuşur Sayısı (2010)
Altay	74238	Altay	55720
Çalkandu (Çelkan, Çalkan)	1181	Çalkandu (Çalkan)	310
Çulım (Çulım Türkü)	355	Çulım (Çulım Türkü)	44
Dolgan	7885	Dolgan	1054
Hakas	72959	Hakas	42604
Kumandı	2892	Kumandı	738
Saha(Yakut)	478085	Saha(Yakut)	450140
Sibirya Tatarı	6779	Sibirya Tatar	?
Soyot	3608	Soyot	-
Şor	12888	Şor	2839
Telengit	3712	Telengit	(Altaycanın ağzı)
Teleüt	2643	Teleüt	975
Tofa (Karagas)	762	Tofa (Karagas)	93
Tuba	1965	Tuba	229
Tıva (Tıva)	263934	Tıva (Tıva)	253673
Tıva-Toju	1858	Tıva-Toju	(Tıvacanın ağzı)

Sibirya’da mevcut olan yerli dillerin çoğu SSCB döneminde yazı dili durumuna gelmiştir. Sadece Buryatlar, Tuvalar, Şorlar, Altaylar ve Yakutların SSCB öncesinde de kullandıkları bir yazı sisteminin ve bu yazıyla ürettikleri sınırlı bir edebiyatın olduğu kabul edilir. Moğol kültür çevresine dahil bulunan Buryat ve Tuvalar Moğol yazı ve yazı dili geleneğini kullanıyorlardı. 1940’lı yıllara Buryatça, Buryat-Mongolca olarak adlandırılmıştır. XVII. Yy.a kadar uzanan Buryat yıllıkları Buryatça yazılmıştır. Tuva’da ise Tuva Türkleri XX. Yy. başına kadar Moğol yazısı yanında Moğolcayı da yazı dili olarak benimsemişlerdir.

Altaylar ve Yakutlar 19. yüzyılın ortalarında Ortodoks Misyonerlerin düzenledikleri bir alfabeyle kullanmışlardır. Ayrıca Yakutistan'da sürgün olarak bölgeye gönderilen aydınların da yazı geleneğinin gelişmesinde büyük rolü olmuştur.

Sibirya'da mevcut Türk dil değişkelerinden Saha, Tuva, Hakas ve Altaylar dışında kalanlar az nüfuslu yerli halklar kategorisine girmektedir. Bu halklardan Şorlar dışında kalanların yazı dilleri yoktur ya da ancak son dönemlerde bir yazı sistemine sahip olmuşlardır.

Sibirya'da en çok konuşura sahip olan ve Kuzey Sibirya'da konuşulan Sahaca ile Güney Sibirya'da Tuva Cumhuriyeti'nde konuşulan Tuvaca ağız farklılıklarının daha az olduğu, genel olarak merkezde konuşulan ağız üzerine kurulmuş bir yazı diline sahip olan ve konuşuldukları dil topluluğunda büyük ölçüde kabul görmüş bir yazı diline sahip gruplardır. Daha önce birbirinden dil ve yaşantı bakımından az çok ayrılan ayrı boylar halinde yaşarken SSCB döneminde uluslaşma sürecine giren ve aralarında ağız farklılıklarının görece daha fazla olduğu Hakas, Altay ve Şorlarda çeşitli dönemlerde yazı dilinin dayandığı ağız genellikle dil dışı etkenlerden ötürü bir sorun olarak ortaya çıkmış ya da değişim geçirmiştir ve geçirmektedir.

Sovyet dilbilimci N.A. Baskakov SSCB kurulmadan önce Rusya İmparatorluğu döneminde var olan Türk dilli toplumları üç gruba ayırır: eskiden beri gelişmiş edebi dilleri olan uluslar; yazı veya az gelişmiş yazı dilleri olmasına rağmen dilleri henüz ulusallaşmamış olanlar; **her birinin kendi kabile dil veya lehçeleri olan, henüz yazıları olmayan uluslaşmak üzere bir araya hiç gelmemiş olan kabileler.** Baskakov ilk gruba Azerbaycan Türkçesi, Tatarca, Özbekçe ve kısmen Kazakçayı katar. İkinci gruba ise Çuvaş, Kumuk, Saha, Nogay, Kırgız, Karakalpak gibi değişkeleri dâhil eder. Üçüncü grupta ise Altay, Hakas, Tıva, Çulım, Küerik, Kamasın, Karagas, Şor gibi grupları sayar. Bu gruptakilerin hepsi de Sibirya'da varlığını sürdüren, bir kısmı bugün kaybolmuş olan Türk topluluklarıdır. Baskakov Sovyet öncesinde bu grupta sayılan kabileleri bir halk ya da ulus olarak birleştirecek bir dil olmadığını, ancak her kabilenin köken bakımından ortak olsalar da büyük ölçüde söz varlığı ve kısmen gramer bakımından birbirinden ayrılan kendine özgü bir dil ya da ağzının olduğu belirtir (Baskakov 1952: 19-21).

A.N. Baskakov ve O.D. Nasırova ise 2000 yılında yine bir yazı sistemine ya da yazı diline sahip olmalarına göre Rusya Federasyonu içindeki halkları uluslaşma sürecine değinmeksizin yine dört gruba ayırır: 1) SSCB döneminden önce de köklü bir yazı dili geleneğine sahip olanlar: Tatarlar; 2) SSCB döneminde önce Misyonerlerin çalışmalarıyla bir yazı sistemine sahip olan ve bu yazı sistemiyle yayımlanmış bir kısım dini içerikteki literatüre sahip olan ancak henüz yaygınlaşmış bir yazı dilinden söz edilemeyecek olan Çuvaş, Saha, Altaylar, Şorlar; 3)20-30'lu yıllarda bir yazı sistemine sahip olan "genç yazı dilleri": Başkurt, Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogay, Tuva ve Hakas yazı dilleri; 4) Çok daha geç dönemde yazı sistemine sahip olan az nüfuslu halklar: Bu grupta 1978'de bir yazı sistemine kavuşan

Dolganlarla, 1989 yılında bir yazı sistemine sahip olan Tofalar bulunur (2000: 51-53). Yazı geleneği daha da eskiye dayanan Tatarlar dışındaki gruplar için Misyonerlerin alışmaları ile Kiril temelinde alfabeler oluşturulmuş ve bu lehçelerde hatırı sayılır miktarda dini literatür, gramer ve sözlükler yayımlanmıştır.